ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна - кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9329-5378
УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.55

Аргументовано, що на сьогоднішній день сформовано досить різноманітний та ефективний досвід забезпечення законності під час здійснення правосуддя, який запропоновано адаптувати до українських правових реалій.

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, узагальнено досвід таких європейських держав щодо забезпечення законності під час здійснення правосуддя, як: Німеччина та Франція.

Аналіз досвіду Німеччини дав змогу дійти до висновку, що у вказаній країні органічно поєднано широкі гарантії самостійності та незалежності суддів, а також нагляду і контролю за їх діяльністю. Окрім того, серед позитивних моментів досвіду вказаної держави слід назвати наступні: по-перше, у Німеччині судді отримують високі зарплати та мають високий рівень соціальних гарантій, що забезпечує більш якісне виконання ними своїх обов'язків, а також елементом запобігання корупції; по-друге, активне використання електронного судочинства, що створює умови прозорості останнього; по-третє, наявність чіткої та послідовної системи дисциплінарних стягнень, що можуть бути застосовані до суддів, а також порядок їх реалізації.

Обґрунтовано, що на сьогоднішній день сформовано досить різноманітний та ефективний досвід забезпечення законності під час здійснення правосуддя. В Україні, як вбачається, найбільш доцільним є використання наступних позитивних моментів зарубіжного досвіду у досліджуваній сфері: по-перше, наявність ефективних правових, економічних, соціальних, політичних та інших гарантій забезпечення незалежності суддів; по-друге, широкі механізми захисту суддів саме від політичного впливу та тиску збоку правлячої еліти; по-третє, в усіх окреслених вище країнах існує чітко врегульований порядок притягнення суддів до відповідальності за порушення норм чинного законодавства, що регулює порядок здійснення правосуддя; по-четверте, наявність дієвих механізмів фінансового контролю за діяльністю суддів; по-п'яте, активна участь громадськості у перевірці стану дотримання норм чинного законодавства не лише в процесі справляння правосуддя, а й у рамках ведення господарської та управлінської діяльності судами.

Ключові слова: зарубіжний досвід, Німеччина, Франція, забезпечення законності, правосуддя.

Постановка проблеми

Вирішення існуючих проблем, пов'язаних із забезпеченням законності під час здійснення правосуддя, вимагає проведення комплексних теоретичних досліджень, зокрема присвячених вивченню позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері. Вивчення останнього, як вбачається, дозволить: по-перше, виявити позитивні моменти досвіду провідних країн та застосувати їх в українських правових реаліях; по-друге, встановити прогалини у зарубіжному досвіді, на основі чого не допустити відповідних помилок в українських реаліях; по-третє, підійти комплексно до формування Стратегії вдосконалення судочинства в Укра-

їні. Варто зауважити, що у переважній більшості країн законність під час здійснення правосуддя забезпечується такими інструментами, як: незалежність судової влади, здійснення контролю за діяльністю суддів; наявність розвинутого прецедентного права.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню законності під час здійснення правосуддя, у своїх наукових працях розглядали: В.С. Бігун, О.О. Вітушинська, К.В. Гусаров, В.Т. Комзюк, В.М. Лаговський, Б.В. Малишев, Г.О. Попадинець, В.Б. Татаренко, М.Ю. Череватий, О.В. Щерблюк та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок на сьогоднішній день в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання зарубіжного досвіду щодо забезпечення законності під час здійснення правосуддя.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб охарактеризувати європейський досвід щодо забезпечення законності під час здійснення правосуддя. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз досвіду Німеччини щодо забезпечення законності правосуддя; розкрити положення норм чинного законодавства, яке регулює це питання у Франції.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики європейського досвіду щодо забезпечення законності під час здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що необхідно враховувати той факт, що більшість із європейських стандартів або вимог до національного судоустрою мають не судоустрійний характер. У своїй загальній сукупності вони стають системоутворюючими, але на структуру судової системи впливають не прямо. В усіх документах Європейського співтовариства, що встановлюють вимоги до органів судової влади окремих держав-членів, суддівського корпусу й дотримання прав громадян на судовий захист, немає прямих вказівок на кількість рівнів судової системи, чіткої кількості інстанцій або видів спеціалізованих судів для кожної країни. У цих документах ідеться про такі необхідні характеристики національних судів, які б гарантували дотримання кримінально-правових і процесуальних прав і свобод, а також основних принципів судового процесу. Зокрема, права на справедливий, публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і безстороннім судом, що попередньо заснований законом, права на ефективне оскарження судового рішення, права на юрисдикційну допомогу тощо [1].

Звернемо увагу на досвід таких держав як Німеччина та Франція. Відповідно до ст. 92 Конституції або Основного закону Німеччини (Grundgesetz), вся судова влада покладається на суддів. Вони діють в рамках конституційного, федеральних і земельних судів. Відповідно до ст. 95 Grundgesetz, позначено 5 юрисдикцій, в яких федерація засновує відповідні їм системи судів. Таким чином, структура судової системи Німеччини включає в себе: суди загальної юрисдикції; фінансові суди; адміністративні суди; суди з трудових спорів; суди із соціальних питань. Кожен з цих структурних елементів очолюється власним вищим органом – верховним судом. При цьому в кожному з них діє від двох (фінансових) до чотирьох (загальних) інстанцій [2].

У Німеччині особлива увага приділяється забезпеченню самостійності та незалежності судової влади. Зміст вказаного принципу випливає з положень статті 97, параграфа 1 GG, розділу 1 GVG і розділу 25 DRiG. Відповідно до цього судді підкоряються лише закону. Це гарантує, що учасники судового процесу стикаються з нейтральною, неупередженою та незалежною комісією. Розрізняють декілька видів суддівської незалежності: з одного боку, судді незалежні в матеріальному, а з іншого боку, в особистому відношенні. Термін об'єктивна незалежність означає, що суддя завжди незалежний від інструкцій. Вказівкою вважається будь-який вплив на судове рішення з боку голови суду чи іншої особи. Те, як суддя приймає рішення, завжди відбувається незалежно від зовнішнього впливу. Об'єктивно незалежними є не лише судді з довічним терміном повноважень, а й судді,

які перебувають на випробувальному терміні чи на тимчасовій основі, а також народні засідателі. Поняття особистої незалежності, з іншого боку, означає, що суддя не може бути звільнений з посади та/або переведений проти його волі. На відміну від фактичної незалежності, особистою незалежністю володіють лише довічні судді [3]. У Німеччині судова незалежність обмежується завданнями судової адміністрації. Крім того, це не звільняє суддю від його обов'язку дотримуватись закону. Незалежність суддів також не виключає можливої відповідальності за порушення службових обов'язків або наглядових повноважень. В принципі, у Німеччині нагляд за суддею можливий, якщо він не стосується незалежності. Наприклад, дозволено вимагати від судді належної поведінки або прибуття вчасно. Однак, якщо нагляд стосується основної сфери незалежності суддів , наприклад, вироків і рішень судді, він неприпустимий [3].

Важливим інструментом забезпечення законності в діяльності судів Німеччини є наявність чітко врегульованого дисциплінарного процесу. Стаття 58 Положення про Вищу раду юстиції Німеччини передбачає, що «кожна рада юстиції може вживати заходів дисциплінарної відповідальності щодо суддів у межах своєї юрисдикції». У кожному дисциплінарному провадженні суддям мають бути надані всі процесуальні гарантії. Однак виконання Адміністративним судом процедур, викладених у Законі про Вищу раду юстиції, залишалося залежним від існування істотної ланки в дисциплінарній сфері, а саме загального контролю за судовими справами. Стаття 59 Закону про Вищу раду правосуддя говорить: «скарги на дії судді направляються міністру юстиції або голові Вищої ради юстиції, які негайно передають їх до Генеральної інспекції з питань судочинства для проведення необхідних розслідувань» [4]. Незважаючи на те, що ця інспекція має певну функцію, її відсутність не завадила Раді адміністративного судочинства розглядати дисциплінарну справу проти судді та, таким чином, застосовувати статті про дисциплінарні заходи «Положення про адміністративні суди».

Невиконання основних процедур, закладених у Законі про Вищу раду правосуддя, пов'язано із тим, що загальний контроль за судовою діяльністю ще не повністю врегульований. Проте, він відіграє суттєву роль у дисциплінарних провадженнях проти суддів. Стаття 59 цього ж закону передбачає, що скарги, повідомлення та оголошення, що стосуються дій, приписуваних судді, повинні бути адресовані Міністру юстиції або Голові Ради з дисциплінарних розслідувань, які в обов'язковому порядку передають їх до Генеральної інспекції з судових справ для проведення необхідних розслідувань (Генеральний інспектор також може ініціювати такі розслідування з власної ініціативи) [4].

Окремо варто вказати підхід Німеччини щодо відбору суддів на посаду. У Німеччині – понад 20 тисяч суддів. У своїй діяльності вони «не обмежені вказівками». Суддів у ФРН призначає кожна з 16 федеральних земель, як правило, її міністерство юстиції. Коли ж ідеться про призначення федеральних суддів, має застосовуватися принцип «відбору найкращого кандидата». Цього вимагає конституція. Насправді ж процедура відбору суддів є непрозорою. Конституція ФРН передбачає відбір суддів за «принципом найкращого кандидата» [5]. Суддів п'яти найбільших федеральних судів (Федерального верховного суду, Федерального соціального суду, Федерального адміністративного суду, Федерального фінансового суду та Федерального суду з питань праці, але не Конституційного суду) призначає Комітет з підбору суддів. Це орган, який приймає рішення таємним голосуванням та складається з 32 членів. До нього належать 16 земельних міністрів юстиції та 16 призначених Бундестагом експертів, які не обов'язково мають бути депутатами, проте повинні мати юридичну кваліфікацію. Рішення Комітет приймає простою більшістю. У Німеччині суддю обирають не раніше ніж за три місяці до завершення терміну повноважень його попередника або, якщо на цей час Бундестаг розпущено, впродовж місяця після першого засідання Бундестагу [6].

Тож, аналіз досвіду Німеччини дає змогу дійти до висновку, що у вказаній країні органічно поєднано широкі гарантії самостійності та незалежності суддів, а також нагляду і контролю за їх діяльністю. Окрім того, серед позитивних моментів досвіду вказаної держави слід назвати наступні: по-перше, у Ні-

меччині судді отримують високі зарплати та мають високий рівень соціальних гарантій, що забезпечує більш якісне виконання ними своїх обов'язків, а також елементом запобігання корупції; по-друге, активне використання електронного судочинства, що створює умови прозорості останнього; по-третє, наявність чіткої та послідовної системи дисциплінарних стягнень, що можуть бути застосовані до суддів, а також порядок їх реалізації.

У Франції повноваження щодо забезпечення законності правосуддя покладаються, переважно, на суди вищої інстанції. Франція має правову систему, яка походить від римського права та базується на кодифікованих законах. Проте судді зобов'язані тлумачити закон, а рішення вищих судів мають певний вплив на суди нижчої інстанції, навіть якщо останні не зв'язані жодним рішенням. Судова влада є незалежною від виконавчої та законодавчої гілок влади. Існує кілька категорій юрисдикцій, які поділяються на дві основні гілки: судову та адміністративну. Зокрема, судова гілка влади включає єдиний Вищий суд, Касаційний суд, 36 апеляційних судів і судів першої інстанції (164 судових судів, 210 промислових трибуналів і 134 господарських судів). Організація кожного апеляційного суду та кожного судового трибуналу означає, що судові процеси поділяються на дві великі категорії: ті, що стосуються цивільного правосуддя, і ті, що стосуються кримінального правосуддя [7]. Цивільні суди вирішують приватні спори між особами, такі як ті, що стосуються розлучення, спадщини чи власності, але не застосовують санкції. Кримінальні суди розглядають осіб, які вчинили злочини з порушенням кримінального законодавства, такі як водіння без прав, крадіжка, насильство, вбивство тощо. Адміністративні суди вирішують спори між державними органами (урядом, регіонами, департаментами чи адміністративними органами) або державними компаніями з одного боку та громадянами з іншого, наприклад, відмови у наданні дозволу на будівництво, вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної діяльністю державних служб, або спори щодо плану землекористування чи маршруту автомагістралі [7].

Окрему увагу варто приділити Конституційні раді, яка є автономним інститутом з певною судовою компетенцією. Він не знаходиться на вершині піраміди судових і адміністративних повноважень, але його рішення є обов'язковими для всіх юрисдикцій, включаючи Касаційний суд і Державну раду. Він виконує подвійну функцію: з одного боку, він відповідає за забезпечення застосування Конституції, тобто він вирішує, чи закон відповідає тексту Конституції Франції; з іншого боку, до її компетенції входять питання, пов'язані з виборчими суперечками. В свою чергу Вища рада юстиції допомагає Президенту Республіки, одним із завдань якого, згідно з Конституцією, є гарантування незалежності судової влади. Деякі з його повноважень стосуються призначення та притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів і прокурорів. Правила, які він застосовує, спрямовані на захист судової влади від ризиків стороннього впливу [7]

У Франції більшість рішень судів першої інстанції підлягають оскарженню. Апеляційний суд розглядає справу вдруге за законом і по суті. Це означає, що він здійснюватиме перевірку норм права, які використовували перші судді, їх застосування та тлумачення. Він також проаналізує факти та їхню правову кваліфікацію, таким чином перевірить, що використані тексти відповідають ситуації, про яку йде мова. Суди другої інстанції, як і суди першої інстанції, називаються судами по суті, оскільки вони розглядають справу як з точки зору права, так і фактів. Однак деякі рішення першої інстанції не підлягають оскарженню, тому оскаржити їх можна буде лише в касаційному суді, якщо сума спору становить менше 4000 євро [8]. Після рішення апеляційного суду (або суду першої інстанції, якщо спір становить менше 4000 євро), ви маєте можливість подати касаційну скаргу. Це найкращий засіб правового захисту в національних судах. У Франції існує лише один касаційний суд. Він знаходиться в Парижі. Після оскаржуваного рішення було відкрито двомісячний строк для подання апеляції. Касаційний суд судить на основі закону, а не фактів. Це означає, що його контроль ґрунтується на застосуванні норми права, прийнятої суддями апеляційного суду, її тлумаченні та виборі стосовно ситуації. Вона не повертається до фактів. Ось чому кажуть, що це не третій ступінь юрисдикції [8].

Значна увага в судовій системі Франції приділяється увага принципу незалежності суддів, який є ключовим елементом законності здійснення правосуддя. Незалежність судової влади гарантується державою та встановлюється Конституцією чи законодавством. Усі установи, державні та інші, зобов'язані поважати незалежність судової влади. Судді вирішують подані їм справи неупереджено, відповідно до фактів і відповідно до закону, без обмежень і без впливу, спонукань, тиску, погроз чи неправомірного втручання, прямого чи непрямого, з боку будь-кого. Правосуддя здійснюється без неправомірного чи неналежного втручання, а рішення судів не підлягають перегляду. Цей принцип не зачіпає права судової влади на перегляд і права компетентних органів пом'якшувати або пом'якшувати вироки, винесені магістратами, відповідно до закону. Відповідно до принципу незалежності судової влади, судді мають право та зобов'язані забезпечувати справедливе проведення судового розгляду та дотримання прав сторін [9].

Окрему увагу звернемо дисциплінарним заходам, відстороненню та звільненню суддів у Франції. Будь-яке звинувачення чи скарга, висунута проти судді під час виконання ним своїх судових і професійних функцій, має розглядатися негайно та справедливо відповідно до належної процедури. Суддя має право на відповідь, його справа має бути розглянута справедливо. Суддя може бути тимчасово відсторонений або звільнений з посади лише у разі, якщо він не може виконувати свої обов'язки внаслідок недієздатності або неналежної поведінки. Під час будь-якої дисциплінарної процедури, процедури відсторонення або звільнення рішення приймаються відповідно до правил, встановлених для поведінки магістратів. Повинні бути вжиті відповідні заходи для того, щоб незалежний орган мав юрисдикцію переглядати рішення, прийняті в дисциплінарних питаннях, відсторонені або звільненні. Цей принцип може не застосовуватися до рішень, ухвалених верховним судом або законодавчим органом під час квазісудового провадження [9].

Таким чином, Франція має унікальну систему забезпечення законності під час здійснення правосуддя, яка поєднує незалежність судової влади, суворий конституційний контроль та ефективний механізм захисту прав громадян. Одним із ключових аспектів є Конституційна рада Франції, яка здійснює нагляд за відповідністю законів положенням Конституції. Вказана держава має Вищу раду магістратури (Conseil Supérieur de la Magistrature, CSM), яка відіграє вирішальну роль у гарантуванні незалежності суддів. Цей орган контролює призначення, дисциплінарні заходи та кар'єрний розвиток суддів, що мінімізує політичний вплив на судову систему. Ще одним важливим механізмом забезпечення законності є адміністративна юстиція, яку очолює Державна рада (Conseil d'État). Вона контролює рішення виконавчої влади та вирішує суперечки між громадянами і державою, що дозволяє уникати зловживань з боку державних органів та забезпечує верховенство права. У Франції діє також ефективна система касаційного перегляду рішень судів, що гарантує єдність судової практики та виправлення можливих судових помилок. Касаційний суд (Cour de cassation) переглядає рішення судів нижчих інстанцій, оцінюючи їх на відповідність законодавству. Значну роль у забезпеченні законності відіграють антикорупційні заходи. Франція має спеціальні органи, такі як Агентство з боротьби з корупцією (AFA), які контролюють дотримання етичних стандартів серед суддів і державних службовців.

Висновки

Таким чином, на сьогоднішній день сформовано досить різноманітний та ефективний досвід забезпечення законності під час здійснення правосуддя. В Україні, як вбачається, найбільш доцільним є використання наступних позитивних моментів зарубіжного досвіду у досліджуваній сфері:

- по-перше, наявність ефективних правових, економічних, соціальних, політичних та інших гарантій забезпечення незалежності суддів;
- по-друге, широкі механізми захисту суддів саме від політичного впливу та тиску збоку правлячої еліти;
- по-третє, в усіх окреслених вище країнах існує чітко врегульований порядок при-

тягнення суддів до відповідальності за порушення норм чинного законодавства, що регулює порядок здійснення правосуддя;

- по-четверте, наявність дієвих механізмів фінансового контролю за діяльністю суддів;

- по-п'яте, активна участь громадськості у перевірці стану дотримання норм чинного законодавства не лише в процесі справляння правосуддя, а й у рамках ведення господарської та управлінської діяльності судами.

Література

1. Назаров І. В. Класифікація судових систем європейських держав / І. В. Назаров // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. Харків, 2011. № 1. С. 198–207.

2. Судова система Німеччини: структура, особливості, відмінності / URL: https://migrant.biz.ua/nimechina/zhittya-de/sudova-systema.html

3. Jan Frederik Strasmann Richter in Deutschland – Beruf im Überblick / URL: https://www.anwalt.org/richter/

4. Von Khitem Jemai Die Aufsicht des Obersten Justizrates über die Verwaltungsjustiz / URL: https://www.irz-dialogue-afroallemand.de/index.php/laender/tunesien/die-aufsicht-des-obersten-justizrates-ueber-die-verwaltungsjustiz-2

5. Фолькер Ваґенер Як відбирають німецьких суддів / URL: https://www.dw.com/uk/як-відбирають-німецьких-суддів-чи-завжди-перемагають-найкращі/a-39874829

6. Порядок призначення суддів конституційних судів ФРН, Литви та Польщі. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України / URL: https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29245.pdf

7. Systèmes judiciaires Dans les États membres – français / URL: https://www.eajtn.com/fr/systemes-judiciaires/france/

8. Les juridictions de l'ordre judiciaire / URL: https://www.haute-saone.gouv.fr/Actions-de-l-Etat/Securite-et-protection-des-personnes/Conseil-Departemental-de-l-Acces-au-Droit-CDAD/Les-juridictions/Les-juridictions-de-l-Ordre-judiciaire/Introduction-Les-juridictions-de-l-ordre-judiciaire

9. Principes fondamentaux relatifs à l'indépendance de la magistrature / URL: https://www.ohchr.org/fr/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-independence-judiciary

SUMMARY

It is argued that today a fairly diverse and effective experience of ensuring legality in the administration of justice has been formed, which is proposed to be adapted to Ukrainian legal realities.

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, summarizes the experience of such European states in ensuring legality in the administration of justice as: Germany and France.

Analysis of the experience of Germany allowed us to conclude that in the specified country, broad guarantees of independence and autonomy of judges, as well as supervision and control over their activities, are organically combined. In addition, among the positive aspects of the experience of the specified state, the following should be mentioned: firstly, in Germany, judges receive high salaries and have a high level of social guarantees, which ensures a better performance of their duties, as well as an element of preventing corruption; secondly, the active use of electronic justice, which creates conditions for the transparency of the latter; thirdly, the presence of a clear and consistent system of disciplinary sanctions that can be applied to judges, as well as the procedure for their implementation.

It is substantiated that today a fairly diverse and effective experience of ensuring legality in the administration of justice has been formed. In Ukraine, it seems most appropriate to use the following positive aspects of foreign experience in the area under study: first, the presence of effective legal, economic, social, political and other guarantees of ensuring the independence of judges; second, broad mechanisms for protecting judges from political influence and pressure from the ruling elite; third, in all the countries outlined above there is a clearly regulated procedure for holding judges accountable for violating the norms of current legislation regulating the procedure for administering justice; fourth, the presence of effective mechanisms for financial control over the activities of judges; fifth, active participation of the public in checking the state of compliance with the norms of current legislation not only in the process of administering justice, but also within the framework of conducting economic and managerial activities by courts.

Keywords: foreign experience, Germany, France, ensuring the rule of law, justice.